

Osebnostni razvoj in učenje odraslih

Daniela Brečko

Ne zorimo le v otroški dobi, svojo osebnost izpopolnjujemo in dograjujemo nepretrgoma, skozi vse življenje.

Veliko piscev, ki se ukvarjajo z vprašanjem osebnostnega razvoja, se je omejilo le na preučevanje obdobja telesnega dozorevanja, torej približno do 25. leta starosti. V tem obdobju je osebnostni razvoj razmeroma hiter in se zelo očitno kaže navzven. Proces osebnostnega razvoja pa se ne konča s telesno zrelostjo. Nadaljuje se v odrasli dobi in postaja vse bolj zapleten in kompleksen proces notranjega dozorevanja. Pri osebnostni rasti ima učenje zelo veliko vlogo. Proces učnega pravzaprav ne moremo ločiti od procesa osebnostne rasti.

Kaj je osebnost?

Beseda osebnost je v etimologiji slovenskega jezika razmeroma mlada in očitno je, da se za pojmom osebnosti skriva izraz *oseba*. Temeljni koren obeh izrazov je indoevropski *su*, ki pomeni »svoje«, »sebe«, »to, kar je v sebi«, skratka izraža notranjo vsebino človeka (osebe) in njegovo svojskost. V zadnjih letih je izraz osebnost skorajda povsem izpodrinil sorodne termine, kot so karakter in individuum, ki so jih različni pisci uporabljali kot sinonim za osebnost.¹

Različnih vsebinskih definicij pojma osebnosti je veliko in bi jim lahko namenili posebno razpravo. Najpogosteje je osebnost definirana kot rezultat vrojenih dispozicij, vplivov okolja in lastne dejavnosti, pri čemer je prav lastna dejavnost osrednjega pomena. »Brez zavestnega, integralnega ter usmerjenega in samoiniciativnega delovanja osebe si pač ne moremo zamisliti procesa osebnostne rasti.« (Musek, 1982, str. 197)

Za namen te razprave pa je pomembno, da se v večini različnih pojmovanj osebnosti pojavljata procesualnost in dinamičnost osebnosti. S statičnim pojmovanjem osebnosti bi najbrž naredili precejšnjo krivico konkretni stvarnosti. Pojma osebnosti pravzaprav ni mogoče ločiti od procesa *osebnostnega nastajanja*, zato nekateri pisci govorijo o osebnosti kot o procesu in dogajanju. (Thomae, 1955)

Kaj je razvoj?

Osebnostni razvoj je življenjski proces, ki se začne z rojstvom in konča s smrtjo. V tem smislu zdravo osebnost označuje napredujoč in razmeroma nepretrgan proces osebnostne rasti. Številni avtorji teorije osebnostne rasti so si edini, da osebnost raste in zori iz temeljnih zasnov vrojenih dispozicij in se pod vplivom okolja in lastne dejavnosti bolj ali manj uspešno približuje najvišjim mejam razvoja. Osebnostni razvoj naj bi se kazal v vsestranskem in nepretrganem razvijanju osebnostnih sposobnosti, zmogljivosti ter nagnjenj, skratka v uresničevanju osebnostnih potencialov. Osebnostni razvoj pa se ne kaže le v postopnem uresničevanju danih (vrojenih) dispozicij, temveč tudi v samopreseganju. Samopreseganje je kakovosten proces in pomeni izpopolnjevanje samega sebe. Nujno vključuje negacijo in odstopanje od starega. Pomeni pri-

dobivanje novih zmožnosti in preseganje starih, kar se kaže v stalni pripravljenosti na tveganje in sprejemanje novih izzivov. Težnjo po samopreseganju bi lahko opisali kot proces »iti iz sebe«. *Rezultat* razvoja osebnosti je potemtakem nenehno spreminjanje posameznikovih hotenj, delovanja in vedenja. Pri tem ima učenje nedvomno pomembno vlogo. Brez učenja bi bilo naše vedenje veliko bornejše, omejeno bi bilo na železni repertoar vrojenih principov delovanja. Vedenja pa se učimo vse življenje, saj situacije, v katere vstopamo, zahtevajo od nas nenehno prilagajanje in spreminjanje.

Osebnostni razvoj in pomen učenja

Ne moremo zanikati dejstva, da se osebnost oblikuje v procesu pridobivanja in interpretiranja informacij. V interakciji z okoljem pridobivamo nove informacije o svetu in o sebi. Pridobljene informacije želimo urediti, spraviti v določen okvir in jih osmisliti. Piaget je to dogajanje poimenoval asimilacija (Musek, 1982, str. 206). Vse nove informacije moramo prilagoditi svojim notranjim kognitivnim shemam. Gre za usklajevanje novih informacij s starimi, usklajujemo pa jih tako, da za vsak pojav in dogodek iščemo razlago oziroma pojasnilo. V prizadevanju, da bi bile nove informacije v sozvočju s starimi, jih preverjamo in gradimo nove konstrukte – tako nastajajo osebna stališča, nazori, tako se spreminjajo vrednote. Vedno znova moramo vzpostavljati ravnotežje med resničnostjo življenja in predstavami, ki jih imamo o življenju in svetu. To seveda zahteva določen trud. Toda brez njega sčasoma ne bi več prepoznali svojega življenjskega okolja in bi pravzaprav postali tuji v lastnem življenjskem prostoru.

Pravkar povedano pa pomeni, da je treba spremeniti gledanje na znanje. Od klasičnega razumevanja znanja moramo preiti na osebnost – vzgojo. V tem razumevanju pojmujeemo vzgojo zelo široko in je ne ločujemo od procesov pridobivanja znanja. Ni namreč vzgojnega prizadevanja brez znanja in prav tako ne znanja brez vzgojnega naboja. Danes namreč ne moremo več govoriti o *kulturni prtljagi in intelektualni opremi*, kajti skupek znanja in dognanj ene generacije zelo hitro zgublja svojo enkratno popolnost in vrednost. Vsakdo, ki ne želi, da ga tok življenja prehiti in pusti za seboj, se mora novim situacijam prilagajati. To pa pravzaprav pomeni, da odrasel človek nikoli ne more prekiniti izobraževalnega procesa. Prisiljen si je pridobivati nove in nove sposobnosti, vedno je na lovu za novimi informacijami, pod vplivom katerih spreminja svoja stališča, navade in vedenje, da bi se lahko pravočasno in uspešno prilagajal spremembam. Toda za tako zahtevno delo mora biti primerno usposobljen. Ne moremo prezreti nadvse pomembne vloge osnovnega in obveznega šolanja, ki se ne sme omejiti na lo go posredovanje enciklopedičnega znanja, ampak mora pripravljati otroke za vse življenje trajajoče izobraževanje, ki nujno vključuje tudi samovzgojanje.² Izobraževanje moramo namreč razumeti širše, in sicer, da je izobraževanje razvijanje človeka, aktiviranje njegovih sposobnosti in izkušenj, ki se ne konča z biološko zrelostjo, ampak je proces, ki (neso-razmerno) poteka vse življenje. (Lengrand, 1970, str. 121)

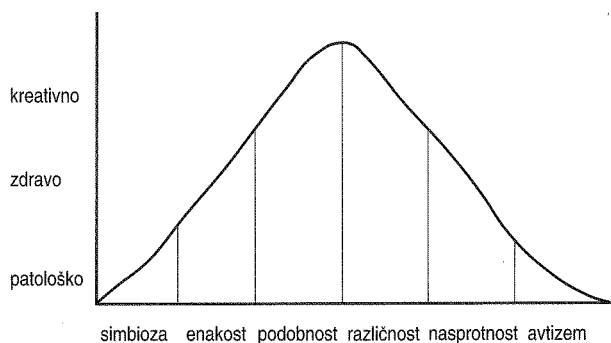
¹ Karakter izvira iz gr. glagola *harasein*, kar pomeni ostriti, brusiti, rezati, dolbsti. Karakter je po svojem izvornem pomenu to, kar je vrezano, *vdolbljeno* in tako izraža le en del osebnosti – ponavadi ga uporabljamo za označitev etično-moralnih značilnosti človeka. Individuum pa izvira iz glagola *dividere* (deliti). Individuum pomeni torej nekaj, kar je nedeljivo, neponovljivo v sebi zaključeno bitje.

Osebnostni razvoj kot socialna komunikacija

Osebnosti razvoj posameznika je močno odvisen od razmerij z drugimi ljudmi. Osebnost se namreč ne more razvijati v izolaciji, brez druženja. Socialni odnosi so produkt druženja in hkrati producirajo druge odnose.

Osebnostni razvoj pri otroku se začne z učenjem v obliki posnemanja – imitacijo. Imitacija bazira na opazovanju pomembnih drugih in je najbolj naraven in učinkovit proces učenja. Imitacija je zunanji proces, ki pa se interiorizira kot identifikacija. Skozi razvoj se počasi osamosvajamo od naših *modelov posnemanja* in postajamo vse bolj lastne osebnosti. To se dogaja v procesu diferenciacije. Osebnostni razvoj je skladen s psihofizičnim kontinuumom podobnosti (continuum of likeness), ki je del vseživljenjskega procesa razvoja osebnosti in pomeni stopnjo diferenciacije s pomembnimi drugimi v različnih življenjskih obdobjih (L'Abate, 1994, str. 64). Človek raste in zori kot *socialni detektiv*. Ves čas primerja sebe s pomembnimi drugimi (v zgodnji fazi s starši, prijatelji, kasneje s sodelavci, prijatelji, znanci, sovražniki...) Diferenciacija je sposobnost posameznika, da se loči od družine in pomembnih drugih in formira svojo osebno identiteto. Proces diferenciacije lahko ponazorimo z grafom:

Krivulja podobnosti v osebnostnem razvoju (proces diferenciacije)

simbioza – jaz sem ti, enakost – vseč si mi, podobnost – podoban sem ti, različnost – nisem takšen kot ti, nasprotnost – popolnoma drugačen sem, avtizem – nisem (odklanjanje stika z drugimi)

Proces diferenciacije poteka celo življenje. Poteka v socialni interakciji in je nadvse pomemben pri vzpostavljanju odnosov in razmerij z drugimi. Iz grafa je razvidno, da sta *simbioza* in *avtizem* najbolj negativni stopnji. Tudi *enakost* in *na-*

sprotnost sta negativni, vendar kar 50–60 odstotkov ljudi ostaja na tej stopnji diferenciacije in osebnostnega razvoja. Le ranga *podobnost* in *različnost* sta funkcionalna.

Za rast osebnosti je sposobnost doseči optimalno stopnjo diferenciacije zelo pomembna, ker neposredno poguja drugo pomembno lastnost zrele osebnosti, to je samospoštovanje, ki pa se manifestira v biti sposoben: samostojnega mišljenja in odločanja, spoznati svojo vrednost in vrednost drugih, sprejemati samega sebe in svoje omejitve, doživljati lastna čustva, sporazumevanja z drugimi, sprejemati lastne odločitve, fleksibilnosti v vsakršni situaciji, ne da bi pri tem izgubili svoj notranji smisel. Samospoštovanje je tisti element osebnostnega razvoja, ki deluje kot motivacijski faktor za nadaljnjo rast osebnosti. Predpogoj, da se razvije samospoštovanje, je vsekakor samosprejemanje. Samospoštovanje je pravzaprav bazična determinanta vedenja, ki se nikoli ne more razviti v vakuumu, ampak vedno v »intimnih« izmenjavah z drugimi ljudmi. Diferencirana osebnost je torej tista osebnost, ki zmore znatno stopnjo ločevanja od neposrednega socialnega konteksta, deluje notranje strukturirano in s tolikšno mero samospoštovanja in zaupanja vase, da lahko samostojno sprejema življenjsko pomembne odločitve.

Težko bi določili starostno mejo osebne zrelosti. Seštevek let namreč nima nobene vrednosti in ne pomeni avtomatske zrelosti. Vrednost ima tisto, kar je »v sebi«. Veliko ljudi nikoli ne doseže stopnje, na kateri bi lahko rekli, da je zrela osebnost. Poleg tega pa je osebnostni razvoj proces in ne stanje, ki bi ga enkrat za vselej dosegli. Lahko se zgodi, da zaradi različnih vzrokov tudi nazadujemo in ponovno prevzamemo *preživete* načine vedenja.

Psiholog S. Hrnjica (1975, str. 69) je skušal s pomočjo faktorjskih analiz določiti objektivna merila osebnostne zrelosti. Razvrstil jih je v tri temeljne komponente:

- *družbena zrelost*, ki zajema spoštovanje in upoštevanje mišljenja drugih,
- *čustvena ustreznost*, ki vsebuje pripravljenost na sodelovanje, nesebičnost in zaupanje v ljudi,
- *spoznavna učinkovitost*, ki obsega razvitost interesov, napredovanje v učenju in izobraževanju in učinkovito planiranje prihodnosti. (Naj bo še tako težko določiti objektivna merila osebnostne zrelosti, pa zanesljivo drži, da od odrasle, zrele osebe pričakujemo, da bo sama znala poskrbeti za svoje preživetje in prihodnost – op. a).

Okolje in osebnostni razvoj odraslih

Osebnostni razvoj je seveda močno odvisen tudi od okolja. Prevladujoče okolje v življenju odraslih pretežno sestavljajo družina, delo – delovno mesto in prosti čas. Osebnostno zoriimo doma, v službi, v pristočasnih aktivnostih. Vsi ti procesi osebnostne rasti v različnih okoljih so nedvomno povezani med seboj, za namen naše razprave pa jih bomo opazovali ločeno, vsakega posebej.

Delo

Odrasel človek in njegovo bistvo je povezano z delom. Na delovnem mestu stopamo v nove medosebne odnose, ki izgrajujejo našo sposobnost diferenciacije, hkrati pa je delovno okolje zelo pomembno za razvoj in rast osebnosti z vidika sprejemanja vlog. Zanimivo je dejstvo, da se v zahodni kulturi večina zaposlenih identificira s poklicno vlogo, ki vpliva tudi na *scenarije* vseh ostalih vlog, ki jih sprejemamo v življenju. Veliko ljudi se stereotipno identificira (tudi proces identifikacije poteka vse življenje) po tem, kaj dela (*doing*) ali kaj pose-

² Najpomembnejša ideja permanentnega izobraževanja je pripravljanje ljudi na življenje v svetu neprestanih sprememb. Na življenje v negotovosti, ki jih te spremembe nujno nosijo s seboj. Prav na tej točki se permanentno korenito razlikuje od institucionalnega izobraževanja, ki kot grajski čuvaj bdi nad spoštovanjem hierarhičnega sistema, ki ponuja varnost, a ne tudi svobode. Toda v svetu odraslih se situacija menja. Gotovost izgine kakor hitro izstopimo iz šolskih klopi in se najdemo v svetu priložnosti in izzivov. Naenkrat ne vemo, kaj bi počeli z vso to svobodo, ki se nam ponuja. Toda negotovost narašča in znajti se v tej svobodi je veliko bolj zahtevno kakor podrežati se ustaljenim hierarhičnim strukturam v šolskih klopeh. V tem prelomnem trenutku so še kako pomembne sposobnosti in lastnosti, ki opredeljujejo zrelo osebnost in katere bi morala privzgjajati že šola.

duje (*having*) in ne po tem, kdo je kot človeško bitje (*being*).³ Tako predstavlja posameznikova zaposlitev eno izmed ključnih mest za vzpostavitev njegove identitete. To nam dokazujejo tudi nezaposleni, ki zaradi spremenjene identitete preživljajo hude osebnostne krize. Posameznik, ki vso samozaupanje in samospoštovanje gradi na delovnih uspehih, namreč že ob manjšem delovnem neuspehu postane depresiven in izgubi zaupanje vase. In ni večje nesreče zanj, kakor upokožitev ali celo izguba dela in s tem povezane materialne varnosti.

Proces osebnostne rasti je nedvomno močno povezan s poklicem, profesijo in s spreminjajočimi vsebinami dela, ki pa ne zajemajo le funkcionalna znanja, temveč vse bolj tudi premike v samem odnosu do dela. Za opravljanje katerekoli vrste dela sta pomembni vsaj dve vrsti sposobnosti:

– specifične (funkcionalne) sposobnosti, ki se zahtevajo za opravljanje določenega dela (določene ročne spretnosti, znanje jezika...), in

– posebne delovne sposobnosti, ki se manifestirajo v tem, kako in koliko je posameznik zmožen (usposobljen) *hoditi vzporedno s časom in igrati igro moči* znotraj specifičnega delovnega okolja. Sem vključujemo sposobnosti kot so: samospoštovanje, sprejemanje, selekcioniranje, kritičnost, tolerančnost, prevzemanje odgovornosti, samozaupanje... Mogoče se na prvi pogled zazdi, da te sposobnosti nimajo ničesar skupnega s celoto delovnih sposobnosti, ki naj bi vodile do uspeha, vendar so ključnega pomena za naše delovno življenje. Razvijanje teh sposobnosti nam omogoča stalno gradnjo in rekonstrukcijo poklicne identitete, ki nam omogoča preživetje in prilagoditi se vsem spremembam. Brez njih si ne moremo zamisliti napredka pri našem delu, vzdržujemo lahko le *status quo*, stanje brez sprememb in ustvarjalnega navdiha. In prav ta *nenavadna* identifikacija (proces izgradnje poklicne identitete) sili ljudi v zrelih letih v strokovno izpopolnjevanje in usposabljanje in se pogosto pojavlja kot izvor vedoželjnosti in (zunanje) motivacije, ki pa se kaže kot notranja motivacija, saj jo posameznik skupaj s procesom identifikacije ponotranji.

Družina

Osebnostna rast na delovnem mestu je le eden izmed aspektov celovitega razvoja osebnosti in napak bi bilo, če bi mislili, da je možno delovne sposobnosti in vrednote uspešno prenašati v družinsko oziroma domače okolje. Transfer poteka le v določenih dimenzijah, generalizacija osebnostnih lastnosti v celoti pa ni mogoča. L' Abate trdi (1994), da je partnerstvo kaj malo povezano z delovnimi spretnostmi in navadami. Časopisi so polni člankov o uspešnih osebah, njihovih poklicnih ali političnih uspehih in njihovih zakonskih polomijah. Nasprotja med delovnim in družinskim okoljem zelo hitro naraščajo in, če želimo uspešno živeti v partnerskem razmerju, se moramo marsičesa naučiti. Družinsko okolje zahteva od nas, da prevzamemo drugačne navade in vrednote in razvijamo druge sposobnosti kot na delovnem mestu. Predvsem se je treba naučiti spoznavati partnerja in ga spoštovati kot lastno osebnost. Vsako partnerstvo je namreč odnos in ljudje stopajo v odnose drug z drugim, ker od tega nekaj pričakujejo. Vsa razmerja, v katera vstopamo, v veliki meri določa stopnja diferenciacije, ki smo jo dosegli v procesu osebnostnega razvoja. Za dober partnerski odnos je potrebna optimalna stopnja diferenciacije, posameznik mora biti sposoben ljubiti, imeti rad, razumeti mora svojo osebnost in gledati na odnos – partner-

stvo kot na proces in ne status quo. Raziskava uspešnih zakonov je pokazala, da sta si partnerja drug drugemu učitelja. Načelo takšnega *pouka* je zelo blizu splošni definiciji učenja, ki se kaže v pozornosti in zanimanju za pojave, v katere se vključujemo v toku življenja (Lengrand, 1976, str. 53). Družina nikakor ni mesto, kjer se lahko prepustimo pasivnosti in miselnemu brezdelju, kar pa je spričo naraščujočih poklicnih obveznosti in psihične izčrpanosti velikokrat težko preseči.

Čas

Danes vse več ljudi razpolaga z *ново dimenzijo časa*. V mislih imam prosti čas, izven delovni čas, za katerega se sami odločamo, kako ga bomo preživeli. Juster in Staffordova raziskava (1985) je pokazala, da je poraba prostega časa skladna z osebnimi prioriteta, kar pomeni, da porabljamo čas za aktivnosti oziroma ga preživimo z ljudmi, ki so za nas pomembni.⁴

Prostočasne aktivnosti so pravi izziv našemu osebnostnemu razvoju, saj se ravno takrat naučimo veliko novega, čeprav se tega morda niti ne zavedamo. Pod vplivom procesov takšnega učenja se spreminjamo oziroma se srečamo z vrednotami in osebnostnimi lastnostmi, ki niso neposredno povezane z delom in družino, so pa za celosten razvoj osebnosti zelo pomembne. Kvaliteta preživljanja časa je še zlasti pomembna za brezposelne, katerih število po vsem svetu narašča. V prostem času se namreč prav tako lahko potrjujemo in si izgrajujemo novo identiteto in tako nadomestimo *manko* v osebnostnem razvoju, ki je nastal z izgubo dela. Pogoj, da steče proces rekonstrukcije identitete, pa je, da čas, ki ga imamo na razpolago, preživimo aktivno. Največja nevarnost je v tem, da ne znamo ceniti svojega časa, kar pomeni, da ga bodisi preživljamo pasivno, bodisi porabljamo za nepomembne stvari. Prosti čas je pomembno mesto samovzgoje, pod čimer razumemo spremembo vedenja in osebnostnih lastnosti pod vplivom novih informacij. V dobi masovnih medijev je izbira zares pestra. Informacije so nam na voljo na radiu, televiziji, računalnikih... Svet postaja en sam splet informacij in komunikacij. Toda Lengrand (1970, str. 111) ugotavlja, da je dejanska situacija precej žalostna. »In ko so končno najboljše stvaritve svetovne književnosti in drugih kulturnih pridobitev, kot je glasba, film, umetnost..., dostopne malodane vsem, se le malo ljudi zanima za ustvarjena dela, ki predstavljajo enega glavnih izrazov civilizacije, v kateri živimo. Skratka, kulturne dobrine v dobi radia, televizije in drugih masovnih medijev niso več v lasti bogatih, so skupna last. Toda ljudje jih ne znajo ceniti, ker osebnostni razvoj poprečnih ljudi ne doseže stopnje, da bi te kulturne dobrine sprejemali in razumeli njihovo sporočilo. Raje gledajo cenen film, umetniško najslabši programi privabljajo največje število gledalcev.« Kdo lahko situacijo izboljša? Izobraževanje – vsekakor! Toda pomembno je tisto mesto izobraževanja, kjer posameznik pridobiva osnovno znanje, tam kjer se ustvarjajo okusi, kulturne navade in posebnosti.

Kako in kje preživljamo svoj prosti čas, je neke vrste kazalec osebnostnega razvoja.⁵ Pomembno je, da ga preživimo aktivno, kar pa od nas prav tako zahteva določen napor. Od aktivnega preživljanja prostega časa nas pogosto odvrne prav televizija, čeprav je po drugi strani pomemben izvor informacij. Ne smemo pa pozabiti, da so razmerja in socialni kontakti, ki jih vzpostavljamo izven delovnega okolja, izredno pomembni. Informacije namreč sprejemamo drugače, če si jih pridobimo

³ »*Biti* je pomembnejše kot *delati* in *imeti*. Toda večina ljudi misli, da je *delati* in *imeti* ekvivalentno biti. Prevladuje namreč miselnost, da smo toliko vredni, kolikor je vredno naše delo. (Sem to, kar delam.) To pa zato, ker je za *biti* potrebno veliko več samozavesti in samospoštovanja.« (Fridgen, str. 259, 1984)

⁴ Javnomenjska raziskava leta 1992 o porabi prostega časa pri nas je pokazala, da Slovenci največ prostega časa namenjajo vrtičkanju.

⁵ O pomenu izobraževanja v prostem času so govorili že leta 1965 na Evropski regionalni konferenci o prostem času v Pragi. Konferenca se je odvijala pod geslom, da naj preživljanje prostega časa človeku

bimo v neposrednem kontaktu z drugimi ljudmi, saj hkrati razvijamo našo sposobnost diferenciacije.

Najboljši znanilec pozitivnih stališč do sebe in do dela je vsestransko življenje v nedelovnem času, kar pomeni, da znamo ta čas produktivno izkoristiti za svojo osebnostno rast. Način preživljanja prostega časa je namreč integralni del tega, kako funkcioniramo kot individuumi.

Sklep

Skozi posamezna poglavja pričujoče razprave sem analizirala osebnost in njen razvoj z namenom, da bi našli mesto, ki v tem procesu pripada (samo)učanju. Učenje odločilno usmerja osebnostni razvoj posameznika in ga spremlja skozi vse življenje. Odnos, ki ga ima posameznik do učenja, je hkrati tudi kazatelj stopnje osebnostnega razvoja in nepogrešljiv element zrele osebnosti. Za zrelo delovanje osebnosti je značilno dolgoročno načrtovanje lastne prihodnosti, postavljanje stabilnih življenjskih ciljev in seveda delovanje v smeri in v skladu z življenjskimi cilji. Na poti do postavljenih ciljev je veliko ovir, predvsem pa sprememb in negotovosti, ki jih moramo sprejemati in z njimi znati živeti. Vsako učenje veča naš prag sprejemanja negotovosti in krepi razvojno-dinamično komponento osebnosti, ki je edino jamstvo za to, da se nam bo uspelo pravočasno prilagoditi vsakokratnim zahtevam realnosti.

Brečko, Daniela

Raziskovalka na področju andragogike, zaposlena pri Gospodarskem vestniku

Literatura

Fridgen, J. P.: Leisure, Work and a changing society: An environmental perspective. In M. D. Lee & R. N. Kanungo (Eds.), *Management of work and personal life: Problems and opportunities* (str. 257–260). New York: Praeger, 1984.

Hrnjica, S.: Pokušaj teorijskog određenja i empirijske verifikacije zrelosti ličnosti. *Psihologija* str. 59–77, 1975.

Juster, F. T., & Stafford, F. P. (Eds.): *Time, goods, and well-being*. Ann Arbor, MI: Institute for Social Research, 1985.

L'Abate L.: *A Theory of Personality Development*. John Wiley & Sons, INC, New York, 1994.

Lengrand, P.: *Uvod u permanentno obrazovanje*. Biblioteka XX vek, Beograd, 1970.

Musek, J.: *Osebnost*. Univerzum, Ljubljana, 1982.

Singer, M. G.: *Human Resource Management*, PWS Kent, Boston, 1990.

Thomae, H.: *Persönlichkeit*. Bonn, Bouvier, 1955.

koristi njegovemu osebnostnemu razvoju in ne škodi. Sporočilo te konference je bilo: »Izobraževanje odraslih zajema kompleksne aktivnosti, od katerih se jih največji del izvaja v prostem času. Istočasno pa prosti čas ponuja raznovrstne priložnosti in izzive, ki lahko marsikaj doprinejejo k razvoju in obogatitvi osebnosti.«